

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФАХОВОЇ ЛЕКСИКИ КОСМЕТИКИ ТА КОСМЕТОЛОГІЇ

© Ги́мер Н. О., 2011

У статті проаналізовано періоди, які пройшла досліджувана фахова лексика косметики та косметології. Про появу фахової мови косметики та косметології можемо говорити лише з XVI ст., тому що в історичних словниках певні лексеми зафіксовані вже зі змінами в лексичному значенні, що свідчить про процес їхньої термінологізації.

Ключові слова: українська мова, фахова лексика косметики та косметології, термінологічна номінація, семантичний процес, історичний словник.

The article analyses the period, which the professional vocabulary of cosmetic and cosmetology has passed. The emergence of the professional language of cosmetic and cosmetology can be spoken of only from the XVI century, as in historical dictionaries some lexemes have been started with the changes in the lexical meaning, indicating their terminologization process.

Keywords: Ukrainian language, professional vocabulary of cosmetics and cosmetology, terminological designation, semantic process, historical dictionary.

Для будь-якої галузі науки важливе значення має ступінь розвитку й унормованості її термінології. В Україні цілеспрямована термінологічна робота особливо актуальна в наш час, тому що розбудова незалежної держави зумовила розширення сфери функціонування української мови, а відповідно – і національної термінології.

Медична термінологія була об'єктом лінгвістичного аналізу багатьох науковців. В історичному аспекті її розглядали Г. Дидик-Меуш, В. Німчук, Т. Олещук, О. Олійник, у сучасному – І. Корнейко (радіологічна медицина), Т. Лепеха (судово-медична), Н. Місник (клінічна), О. Петрова (шкірні хвороби) тощо. Вторинну номінацію в системі української медичної термінології досліджувала Н. Цісар.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу фахової лексики косметики та косметології. Функціонування цієї лексики в науковій та науково-виробничій сфері, а також широке використання її в загальномовній комунікації детермінує встановлення загальних та специфічних закономірностей формування лексичної системи косметики та косметології на різних етапах становлення.

Мета розвідки – простежити становлення й розвиток лексики косметики та косметології на історичному зрізі мови.

Історія загальної медицини фіксує дерматологічні відомості від найдавніших часів, адже хвороби шкіри як найдоступніші для вияву й спостереження на відміну від внутрішніх хвороб відігравали визначальну роль у формуванні медичних знань усіх народів [2].

В історії формування української фахової лексики КК (косметики та косметології) спостерігається явище зміни семантики багатьох фахових назв, значення яких, спрямоване на фах, сформувалося ще в часи Київської Русі. Це, зокрема, лексеми: *аллоє*, *баня*, *барва*, *трав'яний*, *береза*, *бересть*, *благовоніє*, *благольєніє*.

На рівні семантики організація лексики будь-якої мови дає можливість простежити її динаміку. Найчастіше відбувається зміна семантичної структури загальноживаних слів, які набувають термінологічних ознак та значно звужують свої синтагматичні властивості, тобто зменшується їхня здатність сполучуватися з багатьма компонентами мови. Семантика певного слова розширюється, а іншого навпаки – звужується. Причинами таких процесів у мові є зміна поняттєвого наповнення, зміна сфери вживання, зміна денотативного й сигніфікативного значення [5, с. 245].

Новий опис семантичного зв'язку між словами дозволив з'ясувати їх зміст, напрямок і силу. Оскільки входження одного терміна у визначення іншого означає існування певного семантичного відношення між ними, чітке відношення визначеності дає змогу з'ясувати всю логіко-семантичну структуру термінології і розкрити логіко-поняттєвий рівень кожного терміна в цій структурі.

Словник української мови XVI–XVII ст., фіксує такі фахові назви, на позначення понять КК: *багровый, багрянецъ, база, балберъ, бедро, береза, берестъ, благовоніє, благовонный, благовонень, благолипиє, благоухание (благовхание), благоуханный, благоухати, блискъ (блескъ, блискъ), блищание, блищати, бледость, болечъ (боль), болячка, борода, бородавка, бритва (брита), брити (брита), брова (брива), бродавка, бруд, брудъ, брідкий, брюхо, беленький, вабити, вабъ, вага, ванна, верба, вересь, верцадло*. Наприклад: **БЛАГОУХАНІЄ, БЛАГОВХАНІЄ, БЛАГОУХАЇЄ** *с.* (цсл. *благоухание*) приємний запах, аромат: напо(л)нилася храмина блговханиа ч(ст)ного и дивного (1489 Чет. 264 зв.); блгоуханіє ω(т) т҃҃ла его стго сходить (к. XVII ст. УЄ N31); чашка // головы его, и вдячное благоуханіє выпускаеть (Київ, 1621 Коп. 845–846); [6, с. 107].

Як бачимо, своїми витокми українська фахова лексика КК сягає найдавніших часів, тому умовно лексеми можна поділити на два типи:

- **Слова, що в сучасній мові звузили свою семантичну структуру.**
- **Слова, в яких не відбулося змін у семантичній структурі слова.**

У староукраїнській мові слово **БАЛСАМЪ, БАЛЪСАМЪ** має те ж значення, що в сучасній українській мові: **БАЛСАМЪ, БАЛЪСАМЪ** *ч.* (лат. *balsamum*, гр. *βάλσαμον*) **бальзам**: а когда не могли еси вшетечный своей жа(ж)дѣ догодити, то чини(ль) еси собѣ при(с)маки ... то бѣди(н)ками обытими, то квѣтками па(х)нѣчими, ля(з)нями, ба(ль)самами, мѣзикою, спѣваками и иними играми, до нечистости способными (Чорпа, 1629 *Диал. о см.* 272) [6, с. 15].

Про появу фахової мови КК можемо говорити лише з XVI століття, тому що в історичних словниках лексеми КК зафіксовані вже зі змінами у лексичному значенні, це свідчить про процес термінологізації, який пройшли певні лексеми: **БАЛВЕРЪ, БАЛБЕРЪ, БАЛБЪРЪ, БАЛВЪРЪ, БАЛЪВЪРЪ, БАРБЕРЪ, БАРБЪРЪ, БАРВЕРЪ, БАРВИРЪ, БАРВЪРЪ** *ч.* (стп. *bardierz, balwierz*, фр. *barbier*) 1.заст. **Цирульник**: Ремесники Кравцьовъ в месте г(с)дре(и) домовыхъ ѣ ... ба(р)в(р)ѣди(н) (Володимир, 1552 *Овол.З.* 201 зв.) [6, с. 14].

БРУДЪ *ч.* **Нечистота, бруд**: Яко гдыбы якій Крѡль, нашо(л) бы оубѡгѡ...дѣвкѡ, зна(в)ши з'неи спрѡсныи сѡкмѡниска брѡдѣ, и кал' ѡмыль, самѡю шѡтами ѡздѡбными одѣль,... та(к) и Г(с)дѣ з'рѡненой... дши, даѣтъ лѣкарство, и ... ѡдѣваѣтъ еи... зацными Крѡлѣскими шѡтами (Вільна, 1627 *Дух.б.* 252) [6, с. 77].

Не змінили свого лексичного значення також фахові назви, що вживаються на позначення понять фітокосметики. Наприклад: **БЕРЕЗА** *ж.* **1.** (*дерево*) **береза**: мы ... вые(ж)дчали есмо на то(т) кгру(нт)... и та(м) же границѡ рѡбежи в дубьи в со(с)на(х) и въ береза(х) ѡчинили (Київ, 1578 *ЦНБ ДА/П* – 216, 108) [6, с. 75], **БЕРЕСТЬ** *ч.* **1.** (*дерево*) **берест**: а хотарь пасаци... да ест поченши ѡт два берести росохати до конѣць дороги на єдинъ яворъ (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 2); **2.** Рамка для стільників, зроблена з бересту: знать же свѣжо пчолы подрано, яко тежъ и знаки тыхъ сдоровъ, то естъ подраня пчоль; захорони(!) довжи(!), береста з восками, знать же свѣжо пчолы подраны (Овруч, 1629 *АрхЮЗР* 4/1,79) [6, с. 76], **ВАСИЛКИ** *мн.* **Назва рослини**: Бѡршти(н) прирѡжоны(х)

речій пісари свѢ(д)чать, ижъ всѢ коло(с)ко(в) рожай до себе тагне(т), опро(о)ч васило(к) зѢла (поч. XVII ст. *Проп.р.* 58 зв.); asinos, васи(л)ки по(л)нїи зелїє (1642 *ЛС* 66); osimum, васи(л)ки, трава (Там же, 288); осутум, васи(л)ки, гре(ч)ка (Там же, 289); Василкі зелїє. *Basilia* (1650 *ЛК* 342) [6, с. 184], **ВЕРБА** ж. **Верба:** зъ того озера въ долину Глубокою, ровчакомъ и поточкомъ Наводницькимъ простуючи до колодезей у вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146) [6, с. 228], **ВЕРЕСЪ** ч. (*назва рослини*) **верес:** cogis, вересь, вере(с) трава, звонки (1642 *ЛС* 144); erice, вересь трава (Там же, 182) [6, с. 230].

Велика кількість фахових назв в українській лексиці КК навпаки звузили свою семантику. Наприклад: **БАНЯ**¹, **БАНА** ж. **Лазня, баня:** слѣги ... разожгоша баню стоящою на край озера то(г) (1489 *Чем.* 144); balineum ...бана (I пол. XVII ст. *Сем.* 35); balineum, баня, омыватє(л)ниця (1642 *ЛС* 100);

(*мінеральні джерела*) купелі: забавившиса тоу(т) трѣхы до васъ ѿ жѣны ворочаюса, тоу(т) соу(т) сп(с)сїтелные бѣнѢ и мѣлницѢ в котѣры(х) мѣноста, або сажавко? [6, с. 18].

БАНЯ² **Християнський обряд хрещення:** Таа Тайна в' пісмѢ стѣомъ маѣть розмаїтые назвиска в' главѢ г до Тїта назывѣтсѢ одъ Ап(с)ла, Бѣнею ѿ(т) рождѣніа (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 901).

БАНЯ³ ж. (*мад.* бануа) **копальня солі:** Слатина: Росѣль, окнѣ где водѣ солонѣа, с' котрѣиса сѣл' рѣдїть, бѣна, вежѣ (1627 *ЛБ* 116) [6, с. 18].

БАНЯ⁴, **БАНА** ж. (опуклий дах, що має форму півкулі) **купол, баня:** оу ѿстрѣзѢ видѢли на цркви зѣмклвои на кѣждои бѣнѢ пѣ три свѢщи горащїи (1509–1633 *Остр. л.* 132) [6, с. 18].

У сучасній українській фаховій лексиці КК цей термін зберіг лише значення: *БАНЯ*, – і, ж. Спеціальне приміщення, де паряться і миються. // Миття в такому приміщенні. * У порівн. [1, с. 478].

БЕДРО с. **1. Стегно, бедро, клуб:** А вси держачи мечи а къ боемъ оумѣлыи, а единого каждого меч на бедрахъ его про страхи ночныи (поч. XVII ст. *Песн. п.* 52); **2. Нога:** Докѣле храмлете на обе(д)ве бедра ваша (1600 *ЦНБ* 476 II/1736, 47); мовит святыи Златоустый: доколѢ храмлете на обѢ бедра ваша? (Львів, 1605 – 1606, *Перест.* 46); **3. Рід, потомство:** якъ пророковѣль ѿ томъ Іаковъ, Не оустанѣтъ Кнажа з' бедра Егѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 853) [6, с. 33].

У сучасній українській термінології КК ця фахова назва вживається лише в значенні: *стегно, бедро*, а семи *рід, потомство, нога* – втратилися.

У сучасній термінології КК термін *БОРОДАВКА* вживається в значенні: невеликий твердий нарїст на шкірі, на поверхні листа, на корі дерева та ін. [1, с. 60], а у мовленні XVI – поч. XVII ст. ця фахова назва вживалася у ширшому значенні: **БОРОДАВКА, БОРОДАВЪКА** ж. **1. Бородавка:** Акрохѣрдонъ: Борѣдавка (1627 *ЛБ* 185); Члѣвкъ котѣрый оферовѣль оферѣ, такъ з волѣвъ, ѣкѣ и з' овѣць, вѣды не маючѣе нехѣй оферѣе абы прїѣмно бѣло, если... маючѣе...борѣдавки, ѣбо свѣрѣбъ, ѣбо пѣрши... не оферѣйте г(с)дѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 124).

2. Перен. Хиба, вада, гандж: И нижей: "мають тежъ, мовить, святыи свои бородавки" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 503) [6, с. 32].

Лексема **НЕЧИСТОТЬ // НЕЧИСТОТА** у значенні «дерматоз» засвідчена в «Українському травнику XVI ст.», де позначала «висипку на шкірі». Як зазначає Г. Дидик-Меуш, ця назва активно вживалися на початку XVI ст., проте наприкінці XVI – поч. XVII ст. [2] стала рідковживаною. Її семантику формували семами «грїх, грїхопадіння». Лексема міститься також у «Повісті минулих лїт», «Ізборнику» Святослава 1073 р. та ін.

Етимолог В. Меркулова припускає, що прикметник *нечистий* кваліфікував шкірні захворювання (за умов розповсюдження великої кількості дерматозів вибір цієї ознаки не був випадковим) [4, с. 158–172]. З цього періоду до нас дійшли також такі лексеми на позначення хвороб шкіри, як *облива, бородавка, карбункул, короста, проказа*.

Пам'ятки української мови XVI–XVII ст. засвідчують чисельну групу слів на позначення хвороб, ознаками яких є патологічні зміни шкірного покриву, а саме: *почервоніння, свербїж*,

пухирці (висипка) із можливими утвореннями кірочок, доброякісні новоутвори шкіри тощо: облива документують медичні пам'ятки XVII–XVIII ст. на позначення суцільного шару висипки на тілі людини під час корости, лишаю та інших шкірних захворювань [3, с. 209–210].

Спільнослов'янська назва *лишай* (біл. лишай, рос. лишай, болг. лишай, лишей, срб. лишаж, пол. Liszaj) у давнину номінувала тяжку заразну хворобу шкіри, яку вважали людським лихом. Г. Дидик-Меуш зазначає, що в давнину *лишай* тлумачили як лихо, лихий, яке акумулює значення «злий дух, диявол» та «біда, нещастя, хвороба як результат впливу злої сили»; імовірно, ця хвороба дістала назву відповідно до давніх вірувань про вплив злого духа на здоров'я людини. Увійшовши до активного лексику сучасної української мови, слово *лишай* і до сьогодні не має чіткої дефініції: його кваліфікують «ряд шкірних хворіб». Максимально точно визначається поняттєвий обсяг медичної назви *лишай*: близько 20 можливих видів такого дерматозу мають чітко встановлену характерну ознаку – поверхнєве злущення плям або папул на шкірі людини [3].

Як засвідчують історичні словники, для етапу формування української фахової мови КК XVI–XVII ст. характерна поява у ній власне українських косметичних термінів: *молочко, облива, нечисть, короста*.

Маємо підстави вважати, що в XVIII – першій половині XIX ст. поступово формується українська термінологія КК, свідченням чого є функціонування лексем на зразок: *ожиріння, облісіння, мило, барвник, омолодження*.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. 2. Дидик-Меуш Г. М. Зміни типологічної структури слова внаслідок появи нового медичного значення / Г. М. Дидик-Меуш // Вісник Харківського університету. Серія : Філологія. – Х., 2000. – Вип. 491. – С. 306–309. 3. Г. Дидик-Меуш. Українська медицина. Історія назв / Г. Дидик-Меуш. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 400 с. 4. Меркулова В. А. Народные названия болезней / В. А. Меркулова // Етимология, 1967. – М., 1969. – С. 158–172. 5. Петрух Л., Головка І. Історичний аспект розвитку українських медичних термінів / Петрух Л., Головка І. // Другий Міжнародний конгрес україністів. Доповіді й повідомлення. Мовознавство. – Л., 1993. – С. 245–252. 6. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, Л. М. Полюга, Р. Керста, М. І. Чікало] – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1994, 1996, 2001, 2004.